

J. F. N. van Harrevelt en R. Steensma*

De preekstoel van Tinallinge en aanverwante typen

Inleiding

De groninger kerken zijn niet alleen van belang om hun architectuur, maar ook om hun inventaris. Het gaat daarbij naast de beroemde orgels om preekstoelen, herebanken, doopvonten, avondmaalstafels, offerblokken, rouwborden en verschillende andere zaken. In elke kerk staat een preekstoel en daarvan zijn vele versierd met snijwerk. Uit de 16de eeuw bleven ons, naast de stenen preekstoel te Fransum (15de of 16de eeuw), twee houten kansels bewaard, nl. die te Vriescheloo (1560) en Woltersum. De laatste is beschilderd met voorstellingen aangaande het lijden en sterven van Christus. Het overgrote deel van de preekstoelen dateert uit de 17de en 18de eeuw en de meeste daarvan zijn in de plaats gekomen van een (vermolmd) voorganger, die mogelijk nog uit de late middeleeuwen stamde. Verder bezitten we nog een aantal kansels uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Er kunnen bij de preekstoelen uit de 17de en 18de eeuw een aantal groepen van sterk verwante exemplaren worden aangewezen en een van deze groepen willen we in dit artikel nader bespreken. Wij noemen deze groep het Tinallinger-type omdat de beste vertegenwoordiger in die plaats staat.

De preekstoel van Tinallinge

In het dorpje Tinallinge, vlakbij Baflo, vinden we een kerk die aan de oostzijde rechtgesloten is. Het is een middeleeuwse kerk, die echter door verbouwingen, door het inbreken van grote

ramen en door bepleistering danig toegetakeld is. De oude toren is al in 1727 afgebroken. Ook het interieur heeft verschillende veranderingen ondergaan. Zo werd het doksaal samen met het uit 1548 stammende orgel nog in het begin van deze eeuw opgeruimd (zie C. H. Edskes, Een beknopte geschiedenis van het orgel in de Ned. Herv. kerk te Krewerd, p. 27 van deze publikatieband). Een geschilderd opschrift, dat afkomstig is van dit orgel, prijkt nu tegen het koorhek.

Tegen het midden van de zuidmuur staat de preekstoel. De trap is vernieuwd, de kuip wordt door twee balken gesteund en het geheel is vrij sterk door houtworm aangetast. Ondanks dit alles vormen kuip en klankbord een boeiend geheel.

De preekstoel dateert uit 1660 (inscriptie op klankbord). Verder prijkt op het klankbord het wapen Tjarda van Starckenborch, welk geslacht de gehele 17de eeuw in Tinallinge heeft gewoond. Het is ons tot nu toe niet gelukt de maker van de stoel te vinden. Het oudste stuk in het kerkvoogdij-archief dateert uit 1681.

Het kenmerkende nu van deze preekstoel is het snijwerk op de panelen (afb. 1 en 2). Elk paneel is aan weerszijden versierd met een naar binnen gekeerd vleugelstuk, dat bovenaan in een halffiguur eindigt en onderaan in een klauw. De vleugelstukken gaan via lijstkapiteeltjes over in het met voluten versierde bovenstuk. De halffiguren op deze preekstoel zijn allegorische vrouwenfiguren. Op elk paneel stelt de linkerfiguur een bepaalde deugd voor. Dit zijn van links naar rechts, dus vanaf

* Ds. J. F. N. van Harrevelt, Ned. Herv. predikant te Engwierum, Herv. Pastorie, Engwierum (Fr.).
Dr. R. Steensma, wetenschappelijk medewerker Liturgisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen, Bleekerstraat 23, Kollum.

het deurtje: Standvastigheid (vrouw met zuil), Geloof (vrouw met kruis en boek), Hoop (vrouw met anker en duif), Liefde (vrouw met kind) en Gerechtigheid (vrouw met zwaard en weegschaal). De identifikatie van de rechterfiguren is minder eenvoudig. De eerste is een vrouw met een viool, de tweede een vrouw met bloem. Hier zijn twee zintuigen uitgebeeld, nl. Gehoor en Reuk. Op het vijfde paneel een vogel die met zijn staart de arm van de vrouw raakt: beeld van de Tastzin. Van de vijf zintuigen resten dus nog Smaak en Gezicht, die men logischer wijze verwacht op de twee andere panelen. We zien op het derde paneel een vrouw

afb. 1. Tinallinge. Ned. Herv. kerk. Preekstoel, eerste paneel: li. Standvastigheid, re. Gehoor.

afb. 2. Tinallinge. Ned. Herv. kerk. Preekstoel, tweede paneel: li. Geloof, re. Reuk.

die een vloeistof uit een kan in een kom giet, wat gewoonlijk de Matiging voorstelt, maar in dit verband ook op de Smaak kan duiden. Meestal wordt de Smaak voorgesteld door een vrouw die iets in de mond steekt. We hebben hier kennelijk met een drinkbare vloeistof te maken. Op het vierde paneel is een vrouw met opgestoken vinger te zien, hetgeen hier blijkbaar als beeld van het Gezicht bedoeld is.

Met Tinallinge verwante preekstoelen

Van de andere preekstoelen met verwant snijwerk moet in de eerste plaats die te Zeerijp genoemd worden (afb. 3). Het verschil met Tinallinge is dat de halffiguren hier uit vrouwenbustes zonder attributen bestaan met halverwege

afb. 3. Zeerijp. Ned. Herv. kerk. Preekstoel van Johan Elderkamp, 1646.

in de voluut een monsterkop. Bij deze preekstoel bestaan de hoekbeelden tussen de panelen uit allegorische vrouwenfiguren (Geloof, Hoop, Liefde, Rechtvaardigheid en Voorzichtigheid). Deze preekstoel werd in 1646 gemaakt door Johan Elderkamp, ook wel Ellerkamp genaamd.

Bij de preekstoel te Eenum uit 1654 is de halffiguur niet een vrouw, maar een slangachtig monster (afb. 4). Op de stoel in Sappemeer, vermoedelijk uit de bouwtijd van de kerk (1653-'55) zien we vogelkoppen (afb. 5). Op de preekstoel in Bierum, die door Ozinga rond 1650 gedateerd wordt, zijn bovenaan kleine vrouwenbustes en onderaan vogelkoppen uitgebeeld. De preekstoel te Krewerd ($\pm$ 1650) heeft zowel bovenaan als onderaan monsterkoppen. Op een grote herebank in Godlinze zien we zowel panelen met vrouwenbustes als met bulldog-achtige monsterkoppen (afb. 6). Door Ozinga wordt deze bank in de tweede helft van de 17de eeuw geplaatst.

afb. 4. Eenum. Ned. Herv. kerk. Preekstoel, midden-paneel, 1654.

afb. 5. Sappemeer. Ned. Herv. kerk. Preekstoel, verm. 1653-1655.

Tenslotte een drietal preekstoelen en twee herebanken waarbij het snijwerk op de panelen wel qua vorm overeenstemt met de voorafgaande typen, maar niet op een figuratieve voorstelling uitloopt. Het bestaat alleen uit krullen (voluten) en heeft noch bovenaan een halffiguur, noch onderaan een klawpoot. Het zijn de preekstoelen in: Westermiden ($\pm$ 1650), Oosterwijtwerd (1666) en Lellens (1668); daarnaast nog de herebanken in Zeerijp en Loppersum (beide 17de eeuw). Uitgezonderd die van Zeerijp zijn geen beeldhouwers bekend.

Gelijksoortig snijwerk op groninger kasten.

In 1970 verwierf het Fries Museum te Leeuwarden twee fraaie 17de eeuwse kasten door een schenking van de Frans Mortelmans Stichting te Amsterdam (afb. 7). Deze Stichting had de kasten aangekocht op de antiekbeurs te Delft waar ze ten verkoop werden aangebo-

den door antiquair A. C. Beeling uit Leeuwarden. Toen wij Beeling naar de herkomst vroegen deelde hij mee de beide kasten in Groningen te hebben gekocht, maar wegens beroepsgeheim de naam van de verkoper niet te kunnen noemen. In Groningen vernamen wij echter uit betrouwbare bron dat de kasten afkomstig zijn van de Fraeylemaborg te Slochteren. In "De Vrije Fries" van 1971 (p. 119-121) schrijft de directeur van het Fries Museum dat het hier friese kasten betreft en dat het snijwerk bij beide kasten van dezelfde hand is. Hij besluit met: "Wellicht zal het nog eens gelukken te achterhalen welke houtsnijder hier aan het werk is geweest, bijvoorbeeld door dit werk te vergelijken met in Friesland gemaakte preekstoelen".

Toen wij de foto's zagen gingen wij twifelen of het hier wel friese kasten betrof. Onze gedachten gingen direct uit naar Groningen en vergelijking met o.a. de preekstoel te Tinallinge

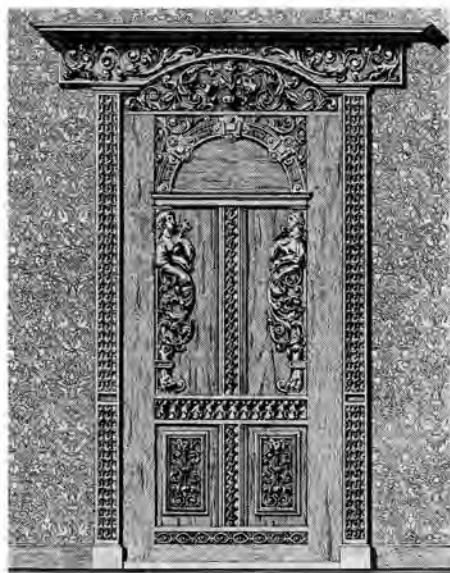
afb. 6. Godlinze. Ned. Herv. kerk. Herebank, bulldog-paneel.

afb. 7. Fries Museum, Leeuwarden. Kast, 17de eeuw: li. paneel Gehoor en Gezicht, re. paneel Reuk en Smaak (v.l.n.r.).

leert dat we hier met groninger kasten te maken hebben. Op de panelen van de kasten zien we dezelfde naar binnen gekeerde vleugelstukken, met bovenaan een halffiguur en onderaan een klauwpoot. De halffiguren zijn op beide kasten allegorische vrouwenfiguren. Op de ene kast (afb. 7) zien we van links naar rechts: vrouw met luit: het Gehoor; vrouw met spiegel waarin zij zichzelf ziet: het Gezicht; vrouw met een bloem bij de neus: de Reuk; vrouw die iets in de mond steekt: de Smaak. Op deze kast zijn dus vier zintuigen uitgebeeld. Op de andere kast zien we: vrouw met beker, hetgeen vaak op het Geloof slaat, maar hier waarschijnlijk de Smaak voorstelt; vrouw met zwaard en weegschaal: de Gerechtigheid; vrouw met bloemenruiker: de Reuk; vrouw met slang en spiegel: de Voorzichtigheid. Op deze kast derhalve twee deugden en twee zintuigen. De kasten vertonen dus niet alleen qua vorm, maar ook qua allegorische voorstellingen een grote overeenkomst met de preekstoel

afb. 8. Groninger Museum, Groningen. Deur, ca. 1640:
li. Geloof, re. Hoop.

in Tinallinge. Hetzelfde kan gezegd worden van een deur in het Groninger Museum, die afkomstig is uit een huis in de Oude Kijk in 't Jatstraat en gedateerd wordt omstreeks 1640 (Museumgids 1905 - zaal IX) (afb. 8). Op deze deur de figuren van: het Geloof (vrouw met kruis en boek) en de Hoop (vrouw met anker en duif). Op de delftse antiekbeurs 1971 werd een 17de eeuwse kast ten verkoop aangeboden met gelijksoortige paneelvulling. De halffiguren bestonden uit adelaars zoals te Sappemeer. Herkomst van de kast is onbekend.

Konklusie

Het snijwerk op de panelen van de preekstoel in Tinallinge met naar binnen gekeerde vleugelstukken, die bovenaan eindigen in een halffiguur of krulwerk, is kenmerkend voor een groep van 9 preekstoelen en 2 herebanken. Zij dateren alle uit het midden of derde kwart van de 17de eeuw en komen voor in een wijde kring rond Loppersum (met uitzondering van Sap-

pemeer). Dezelfde paneelvulling vinden we eveneens op twee kasten en een deur uit Groningen afkomstig en op een kast van onzekere herkomst, alle daterend uit dezelfde tijd.

Bij de allegorische figuren is een voorkeur te bespeuren voor uitbeelding van de vijf zintuigen, want op preekstoelen en kasten komen voorstellingen van de deugden vrij veel voor, maar zijn uitbeeldingen van de vijf zintuigen zeldzaam. Hier kan nog bij vermeld worden dat op de delftse antiekbeurs van 1970 een groninger brandewijnskom uit 1658 werd aangeboden waarop ook de vijf zintuigen waren uitgebeeld.

Blijft de vraag: hoe, wanneer en waar is men er toe gekomen vleugel- en klauwstukken met of zonder dieren- of mensenkoppen, -bustes of -halffiguren te gaan gebruiken als paneelvulling? Anders gezegd, want daar zal 't wel mee begonnen zijn: hoe, wanneer en waar is men begonnen naar buiten gekeerde zijstukken naar binnen te keren als paneelversiering? Tussenleuningen met halffiguren en klauwpoten zien we reeds aan het koorgestoelte (1538-'42) van Jan Terwen in de Grote kerk te Dordrecht. Aldaar en aan het koorhek van de Westerkerk te Enkhuzen (1542) vinden we reeds een naar binnenkeren en wel van de kapiteelvoluten (vergelijk J. S. Witsen Elias, Koorbanken, koorhekken en kansels, Amsterdam 1946, p. 54 en foto 116-118).

BRONVERMELDING ILLUSTRATIES

afb. 1-6 Liturgisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen (foto's C. F. D. Rijksuniversiteit).

afb. 7 Foto Frans Popken, Leeuwarden. Opname welwillend ter beschikking gesteld door het Fries Museum te Leeuwarden.

afb. 8 Naar een tekening aanwezig in het Gemeentearchief Groningen.